

Oláh Sándor

Cigány – magyar kapcsolatok (a többségi magyarság cigány-képének vizsgálata egy székely faluban)*

A szerző szeretné felhívni a tisztelt olvasó figyelmét, hogy ezt és a következő három írást keltezésük sorrendjében közli. „A kutatás akkor jelent előrehaladást, ha mélyrehatóbb, mint az előzőek...” mondja Clifford Geertz, és a szerző azt hiszi, hogy a kezdetekhez képest valamiféle előrehaladást sikerült elérnie a választott terepen a cigányok és magyarok együttélésének vizsgálatában. Mi több, erről a hiedelméről sikerült meggyőznie a kötet szerkesztőjét is.

Az egyes írások a két etnikum közötti együttélést eltérő valóságselekták vonatkozásában, különböző interpretációs szinten, a perspektívák váltogatásával vizsgálják. A szerző eredményeit csak az adott helyszínen, a székelyföldi falusi kistérsadalmakban, a többségi magyar lakossággal hosszú ideje együttélő cigány népesség interetnikus kapcsolatainak vonatkozásában gondolja érvényesnek.

* Ez a tanulmány a KAM „Identitásépítés – etnikai megközelítésben” című kutatás keretében készült 1992-ben. Először megjelent: Antropológiai Műhely, 1993/1.

A cigány – magyar kapcsolatok kutatása keretében, a többségi magyar lakosság cigányokhoz való viszonyulását, a magyarok „cigány – képét”, és az ebből következő egyéni és közösségi beállítódásokat, magatartásmódokat vizsgáljuk egy közepes nagyságú székely faluban. A helyi cigányság „magyar – képének” elemzéséhez még nincs birtokunkban elegendő empirikus anyag, ennek összegyűjtése egyik jövőbeni célkitűzésünk. Ez a kutatási jelentés az elsődleges megközelítés eredményeit foglalja össze.

A cigányok a helyi társadalomban

A vizsgálat helyszínén a település másfélezer lakosából kétszáz személy képviseli a cigány etnikumot. A cigány – magyar egymás mellett élés előtörténetéről viszonylag keveset tudunk. A cigányság a helyi írásos feljegyzésekben a múlt század elején bukkan fel: két cigányasszonyt lopáson fognak egy székely háznál. A helyi cigányság anyanyelve ma magyar, nem emlékeznek arra, hogy mikor történt a nyelvcsere. Az 1992-es népszámláláson mindannyian magyarnak vallották magukat (erre a jelenségre még később visszatérünk). Néhány cigánycsalád (két családbokor) életformában, életvitelben a mai nemzedékek emlékezete óta integrálódott a helyi társadalomba. Földműveléssel, nagyállattartással foglalkoztak, főleg bivalyt tartottak. Ez az életmód azonban nem jelentett integrációt a többségi társadalomba a szociális kapcsolatok terén is.

A cigányság többsége az elmúlt évtizedekben alkalmi munkákból tartotta fenn magát: seprűkötés, lábtörlőfonás, tűzifaeladás, gyógynövény- és vadgyümölcsgyűjtés volt a foglalkozásuk. Akadt közöttük 3-4 családfő, akik állami alkalmazottak voltak, ma nyugdíjasok; 3 népesebb család az mgtsz tehenészetében dolgozott, annak fennállásáig. Az utóbbi három évben sokan (30-40%) magyarországi vendégmunkára járnak, csak a téli időszakban tartózkodnak a faluban. A helyi társadalom működésében a cigány etnikumnak nem volt különlegesebb szerepe a múltban, 1992-ben azonban nem várt közéleti szereplésre került sor. A helyhatósági választások idején, a hatalomért versengő két érdekcsoport közül annak a jelöltje győzött – lévén kiegyensúlyozott erőviszonyok –

amelyik ígéreteivel a maga oldalára tudta állítani a cigányságot, akik egy emberként szavaztak a számukra többet ígérő jelöltre.

A helyi cigány társadalomról

A székelyföldi cigány társadalom a romániai magyar társadalomkutatás ismeretlen terepe¹. Hiányoznak a felmérések, empirikus kutatások, elemzések. A hivatalos statisztikai adatokban nem bízhatunk, amint azt a népszámlálásról jelzett fenti adalék is mutatja. Helyszíni vizsgálatainkból (kikérdezés, résztvevő megfigyelés) kiderült, hogy a helyi cigány társadalom hierarchikus szerveződésű, a társadalmi rang nemzedékről-nemzedékre öröklődik: minden új generáció „beöltözik” a családját megillető társadalmi helyzetnek megfelelő jelekbe, viselkedési normákba. A szociális mezőben a státusokat, szerepeket elválasztó határvonalak élénken működnek. Előrejelzik, behatárolják a lehetséges rokonsági, vérségi kapcsolatokat, jóllehet a hierarchia alapjául szolgáló foglalkozásbeli sajátosságok mára nagyrészt eltűntek.

A helyi cigány társadalom szimbolikus ranglistáján a legelőkelőbb helyen a **házi cigányok** állanak. Közülük kerültek ki a „mozsikások” és a kovácsok, mindkét foglalkozásnak nemzedékekre visszatekintő múltja van az illető családokban. A **házi cigányok** után a helyi ranglistán a **kalányos cigányok** következtek, földműveléssel és kézművességgel foglalkoztak: teknőt, orsót, seprűt készítettek, pénzt adtak kamatra a rászorulóknak, néhányan kereskedtek is a két világháború között, a külföldet járták. A kalányosok és a házicigányok a falu terében a többségi lakosság között szétszórtan laknak, házaikat külső szemlélő nem különböztetheti meg a magyarokétól. A házicigányok és a kalányosok véleménye szerint náluk alacsonyabb rangúak a **restás cigányok**: bádogos munkák és az edényfoltozás a mesterségük. A kóborló **sátoros cigányokat** szintén lenézik, ezek sátor alatt laktak, nem volt állandó lakhelyük. Lókupeckedéssel, utóbb gyapottfonal- és edény forgalmazásból, rongy- és üveggyűjtésből tartották fenn magukat. Valószínű, közülük kerültek ki a faluba utóbb beköltözött, ma helyben lakó, a társadalmi ranglétra alsó fokán lévő, „patakali” cigányok. A „Patak” a település

terének szimbolikusan leértékelt része: szűk sikátor egy patakmederben, innen költöznek ki a „faluba” azok a cigánycsaládok, amelyek házat tudnak vásárolni a „falu között”. A cigány társadalmon belüli hierarchizáltságról a következőket mondta egy 66 éves cigányasszony: „Az én családom házicigány, az uramé kalányos, ezek így egymás között eszeházasodnak, de restással, vagy sátorossal nem, egyik sem, sohasem. Még jobban tartjuk tölleket a különbségűt, mind a magyarok a jobb s a gyengébb családok között.”

A helyi cigány társadalom rétegzettségének a cigány – magyar interperszonális kapcsolatokban szerepe van a viszonyulásmódok alakulásánál. A fent leírt társadalmi hierarchia nem helyi különlegesség, az idősebb adatközlők szerint a társadalmi viszonyokat illetően hasonló a helyzet azokon a településeken is, amelyekben a helyi cigányoknak rokonsági, ismeretségi kapcsolataik vannak, vagyis egy mikrorégióra jellemző társadalmi megosztottságról van szó.

A cigány-magyar egymás mellett élés (Általános kép)

A cigány – magyar együttélés ma a faluban olyan viselkedési normákból, magatartásszabályokból álló intézményesült szabályrendszer, amelynek megszegése esetén az egyénnek a saját etnikai csoport szankcióival komolyan kell számolnia. Ez a szabályrendszer az elődöktől tanult, a mindennapokban újratermelt, kéznél lévő tudás. Kijelöli, mederbe tereli a csoportviselkedést a társadalom interaktív színterein, a jelenlevőknek kommunikatív környezetet jelent.

A cigány – magyar egymás mellett élés valóságának alapstruktúráját túlnyomóan az aszimmetrikus természetű viszonyok, viszonyulások kötege jellemzi. Az aszimmetrián azt értjük, hogy a többségi magyarságnak a saját csoportról alkotott kép, és a saját azonosságtudat alapján a cigány etnikummal szembeni beállítódások lényegi vonása a saját csoport másik fölé helyezése, a másik rutinszerű leértékelése a vele való kapcsolatokban, szituációkban. A cigánysággal szembeni negatív attitűd leggyakrabban a verbális kommunikációban, a másiktól való beszélés tartalmi és szemantikai

dimenzióiban nyilvánul meg. A leggyakrabban tapasztalható gesztusok a cigányoktól való elhatárolódást, distanciateremtést hordozzák. Ez a beállítódás nemcsak a magyarok cigányokkal szembeni viszonyulásának az alapja. Itt csak jelezni kívánjuk, a cigányok magyar – képének elemzésénél remélhetően meggyőző bizonyítékaink is lesznek arról, hogy a cigányok is igyekeznek bizonyos distancia érvényesítésére a magyarokkal való kapcsolataikban. (Pl. tanúi voltunk egy öreg cigányasszony átkozódásainak, amiért az unokájának „magyar f...” kellett). Feltételezhető, hogy e beállítódások mögött az egymás mellett élés negatív tapasztalatai állanak. A helyi magyarság köznyelvében a „cigánykodás”, a „cigány munka”, stb. minden esetben a negatív értékelés alá eső viselkedés- és cselekvésmódok címkézése. „A cigány a templomban is cigány”, „a cigány éjjel is cigány s nappal is cigány”, „a cigánnyal kicsit s jót”, és más hasonló, közmondásszerűen felbukkanó vélekedések tulajdonképpen nemzedékek óta kialakított előítéletes értéktételek a másik csoportról. E zárt szerkezetű állítások kizárólagosságra, merev szembenállásra, a két világ különbözőségére, átjárhatatlanságára utalnak. A mindennapokban létező kapcsolatok, kooperációk a cigányok és a magyarok között sok esetben rácáfolnak a merev szembenállásra, a konkrét esetek szintjén néha eltűnik a diszkrimináció, de **nem tűnik el általában**, s a kapcsolatokban rendszerint a csoport-hovatartozás szerinti viszonyulások dominálnak. Azt az egyént, aki rendszeres kapcsolatot tart fenn a cigányokkal, „szociális szennyezettség” övezi a helyi társadalomban.

Az egymás mellett élésben a legsúlyosabb vétség a saját csoport ellen a vegyes házasság. Egy példa van rá a vizsgált településen – magyar férj, cigány feleség –, az eset hetekig fő beszédtema volt a faluban, a férfit és közvetve a családját is súlyosan elítélte a többségi közvélemény. Hasonló elutasító, kirekesztő magatartással találkozunk saját etnikai közösségük részéről azok a magyarok, akik alkalmi nemi kapcsolatot létesítenek cigány személyekkel. A közösségi emlékezet nemzedékekre visszamenően számontartja azokat a családokat, amelyekbe valamikor „cigány vér” keveredett. E családok tagjai előtt a vélt, vagy valós cigány származás felemlegetése a legnagyobb sértésnek számít. De gyanakvást kelt a cigányokkal való gyakori együttműködés is: „Azt mondják a faluba, hogy szeretem a

cigányokat. Pedig dehogy szeretem, én a pénzt szeretem. Amikor megszorulnak, akkor jönnek hozzám pénzt kérni s én adok, de csak annak, amelyiktől fel tudom hajtani. Vagy ledolgozza nálam, vagy valamit kedvezményesen elad nekem. Most is hazajött az egyik família a magyaroktól, nemcsak pénzt hoztak, hanem autógumikat is, köztük egészen jókat. Meglátod, mindent elpallnak rövid idő alatt, s visszamenni se lesz pénzük. S akkor újra hozzám jönnek”. (30 éves gazdálkodó). Beszélgetőpartnerem jóslata rövidesen bevált. A népes cigánycsalád sorra látogatta és bőkezűen megvendégelte rokonait a szomszéd falvakban, majd az őszi mezőgazdasági munkákra újból visszament (kölcsonpénzzel) Magyarországra. Ebben az esetben a cigányokkal szembeni egyéni viszonyulás eltér a csoportviszonyulástól, a beszélőnek szüksége van az önigazolásra, ezért kell tisztáznia – kérdezetlenül – a gyakori kooperációk hátterét.

A szocializáció során már az iskoláskorban elkezdődnek a megkülönböztetések: „Mikor ötödik osztályosok lettünk, az osztályfőnökünk azt mondta, hogy mindenki azzal ül, olyan padtársat választ, akit akar. Volt egy cigányleányka osztálytársunk, na azzal senki nem akart ülni. Mikor láttam, hogy csak ott áll egyedül, nem kerül senki, aki vele akarna ülni, megsajnáltam s mondom neki, gyere, üljünk ketten. Meglepődött, de aztán jött. Jó tanuló voltam, osztagelelnök, afféle vezéralak az osztályban, azt hiszem többen szívesen ültek volna velem, lehet, hogy ezért lepődött úgy meg Mária akkor. Aztán azóta is, ha nagyritkán találkozunk, beszélgetünk, elkerdezzük egymás családját, gyermekeit. De abban csaknem biztos vagyok, hogy a volt osztálytársak közül más nemigen áll meg az utcán Máriával beszélgetni.” (35 éves, értelmiségi nő).

A mindennapi kapcsolattartásban a határok megvonása az érintkezésekben a két etnikum tagjai között olyan viselkedési szabályok és magatartásmódok összessége, amelynek alakítása csak részben múlik az egyénen, ritkán függetlenítheti magát a háttérben lévő közösségi szabályozásoktól.

A két népcsoport külön világának, e világok sorozatos elhatárolásának alapja a valóság eltérő értelmezéséből következő, különböző kulturális patternek érvényesülése. A valóság kétféle interpretációja empirikus tényanyaggal könnyűszerrel bizonyítható, ha

a mindennapok olyan kulturális mintáira gondolunk a két etnikumnál, mint az idő és térhasználat, a munkához és a halálhoz való viszonyulás, pénzkezelés, együttműködési készségek, stb. A különböző kultúrák közti „átjárásnak” legfőbb akadálya, ha az egyik közülük saját interpretációit kizárólagosnak, egyedül érvényesnek tételezi. E beállítódásból következik, hogy a saját világ határainak kijelölése, a másik eltávolítása állandó gyakorlat. A következő esemény bemutatásával próbáljuk világosabbá tenni a fent elmondottakat:

Nyolc – tíz tagú férficsoport várakozik a falusi autóbuzsmegállóban, a délutáni műszakba igyekeznek. Körbeállva beszélgetnek. Az utcán középkorú cigány férfi közeledik. Mikor a beszélgetőcsoport mellett az utca túloldalán haladna el, egy hasonló korú férfi a csoportból, a beszélgetést megszakítva, megszólítja: Gyere velünk, Gyula, sittbe! (A „sitt” a helybeli köznyelvben a nyolc órás munkaidőt jelenti üzemben, bányában). A cigány férfi anélkül, hogy lassítaná lépteit, foghegyről válaszol: – Menj el sitt! Tégöd es a fekete föld eszen meg! (Értsd, te is meghalsz). Kirobbanó nevetés a csoportban a válasz: – Na, ez igen! Ezt jól megmondta! – kommentálják a cigány férfi választát, még akkor is, amikor már elhaladt az első kanyarban. E rövid, „egyperces” interakcióban több elem sűrűsödik amely a cigány – magyar egymás mellett élés törvényeire, szabályaira, a két népcsoport eltérő valóságinterpretációjára utal. A magyarokból álló beszélgetőcsoportból a helyi kommunikációs környezetben érvényes szabályozások alapján bárki felölthetné a megszólító szerepét. Az utcai találkozásokon, az ismerősök között a megszólítás általánosan használt rutincselekvés. A „hol jársz”, „merre mész?”, „messze-e?”, stb. megszólítások funkciója az interakciókban nem informatív jellegű, hanem a kapcsolattartás, az interaktorok között addig fennálló viszony további szavatolása, megerősítése. E megszólításokra éppen ezért lehet utalásos válaszokat adni. A fenti helyzetben azonban a megszólításnak kihívó, provokatív jellege van. A cigány férfiről ui. köztudott a beszélgetők körében, hogy lopások miatt gyakran ült börtönben, rendszeres munkaviszonya nem volt állami vállalattal, a helybeliek szerint „munka nélkül” él a faluban, több hasonló sorstársával. Munkaviszonyban lenni valamely állami vállalattal a

fenti esemény idején nemcsak biztos megélhetést jelentett, hanem társadalmi presztízst is. Azt a munkaképes férfit, akinek nem volt hasonló munkaviszonya, nem dolgozott legalább a tsz-ben, lenézték.

Nyilvánosan nekiszégezni valakinek a fenti kérdést ebben a kontextusban annyit jelent, mint provokatív módon emlékeztetni az illetőt a szociális térben elfoglalt helyzetére, alacsony státusára. Ugyanakkor a kérdésben ott van a saját csoport helyzetének szimbolikus megerősítését célzó szándék is. A cigány férfi válasza azonban elsöpri ezt a beállítást, a megszólítási helyzetben jelentkező hierarchiát úgy, hogy más dimenzióba helyezi a kérdést, olyanba, ahol a kihívás háttérét jelentő magátólértetődések, elrendeződések érvénytelenek. Villámgyors helyzetfelismerése, a kérdés azonnali átfordításának képessége, az eltérő értékek ütköztetésének ügyes elkerülése kiváltja a derűtséget a jelenlevőkből. A válasz kimondatlan, a jelenlevők által értelmezett jelentése: miért kell nektek rendszeresen munkába járni, s főleg miért vagytok olyan nagyra velem? Ez a dolog semmit nem jelent az élet nagy kérdése, a halál előtt, végül is mind egy helyre kerülünk, a „fekete földbe”. A valóság eltérő interpretációiból következő eltérő cselekvés- és magatartásmódok gyakran ütköznek a mindennapi életben. Különösen ott és akkor, ha a „mi” és az „ők” mintája szerint elrendezett valóságban az egyéni kapcsolatok, a személyközi viszonyok a formálódás szakaszában vannak, még nincs bejáratott rutin a kezelésükre.

Tovább lépve, a cigány – magyar egymás mellett élésben általános viszonyulásokon belül nézzük meg röviden az egyéni viszonyulásmódokat is. Két esetet mutatunk be, egyikben a viszonyoknak a szomszédági kapcsolatokban való alakulását, másikban a szórványos érintkezésekből építkező „cigány – kép” kialakulását vizsgáljuk.

1. Hat-hét évvel ezelőtt egy népes cigánycsalád költözött egy olyan falurészbe, ahol csak magyar családok laktak. A beköltöző család kapcsolata a következőképpen alakult az egyik magyar családdal, ez utóbbi családtagjainak elbeszélése szerint: „Eleinte elég gyakran jövegettek nálunk, ezt-azt kérni, adtunk nekik szivarat, gyufát, hagymát, „fejpirulát”. Egyszer meglátott egy félretett kályhát,

azt addig kérte, hogy eladtuk nekik, de az árát ejsze csak három esztendő múlva kaptuk meg. Akkor a szerszámokat kérték el, ha valamire szükségük volt: lapátot, gereblyét, lajtorját, de örökké felejtették el hazahozni. Mikor nekünk kellett volna, sehol sem kaptam, eszembe jutott, hogy odaadtuk, megyek utána, s hát ott van az udvaron félrevetve. Na, mondom, ennek véget vetünk, ide nálunk kérni ne gyertek, ha csak így becsülik meg, amit kaptok! Úgyhogy kéreőért mostanában nemigen jönnek, sokszor beállít valamelyik s megkérdezi, hány óra, ilyenkor néz széjjel, jár a szeme, ha bójön a házba. (64 éves férfi).

„Véget kellett vetni ennek a nagy idejárásnak. Küldték a gyermeket, adjunk egy szivarat, mert az apja ideges. Aztán édesapám megmondta: eredj, mondd meg apádnak, hogy ha én kell szivarral eltartsam, én még idegesebb leszek. Egy darabig gondolkozott a gyermek, hogy ennek a beszédnek most mi is az értelme, aztán elment haza”. (30 éves férfi). „Akármilyen ügyes legyen, rendes legyen, egyszer csak kimutassa, hogy cigány. Osztán van közöttük is aki dolgozik rendesen, amelyik rendes, pontos, de erősen ritka. A cigány olyan, hogy egyik percbe jót mutat s a másikba rosszat.” (57 éves asszony).

A két család között a szomszédság tényével elindul a kooperációk, együttműködések sorozata. Ezekről azonban rendre kiderül, hogy a magyar családnak kényszerhelyzetet jelentenek, mindig adnia kell, kapni nem kap. A cigány család számára viszont érdekkapcsolatról van szó. „No, most válik el milyen szomszédom maga nekem! – szokta mondani a cigány mikor bejön a kapun s valami nagyobb dolgot akar kérni”. (30 éves férfi).

A család igyekszik kilépni a kényszerkapcsolatból. Ha ez nem lehetséges, olyan distancia megteremtését végzi el, amely kizárja vagy lecsökkenti azokat a helyzeteket, amikor viszonzatlan adományokra kényszerül.

A magyar család tagjainak a cigányokkal szembeni beállítódása alakulásában nyomonkövethetők az egymás mellett élésben intézményesülő szabályok. Kezdetben a kapcsolatban nincs tapasztalati háttér. A magyar családnak létezik egy általános tudása a cigányokról, e tudáshoz azonban nem kapcsolódik az élmények konkrétsága. A gyakori interakciókban kölcsönösen megfigyelhető

magatartásmódok, viselkedéselemek a másik cselekvéseinek tipizálását eredményezik. A közös tapasztalati anyag halmozódásával, a tipizálás mélyülésével, lassan egy recepttudás szerveződik, amely a kapcsolatok további kezelésében használható. Az egymással szembeni magatartásmód intézményesül, egy megszilárduló háttérvilág épül ki a kapcsolatban, amittől a továbbiakban nem lehet elvonatkoztatni, nem lehet tiszta lappal indulni az elkövetkező interakciókban.

Azok a kategóriák, amelyekkel a magyar család tagjai észlelik a cigány családot, megmerevednek, sztereotipizáltságukban rávetítődnek általában a cigányokra. Lehetnek ugyan kivételek, vagyis a negatív beállítódást, diszkriminatív viselkedést nem indokló egyéni viselkedésmódok a cigányok részéről, de ezek a magyar oldal szerint „erősen ritkák”, a kialakult attitűdön nem változtatnak.

2. A következőkben egy olyan család cigányokkal kapcsolatos beállítódását mutatjuk be, ahol nincs térbeli egymás mellett élés, kapcsolatfelvételre általában akkor kerül sor, ha valamelyik helybeli cigány felkeresi a családot. Ilyen találkozásokra menetrendszerűen sor kerül, a létfenntartáshoz szükséges gazdasági kooperációk teszik elkerülhetlenné.

„Mi nem jártuk meg úgy a cigányokkal még mind a szomszédunk, hogy előre kifizette egy szekér fa árát s még máig sincs meghozva a fa. Nálunk még a nagyanyám idejébe megvolt, hogy örökké csak attól az egy cigánynétől vette a seprűt, az jót csinált, erősen jó seprűt, hogy olyant más nem. Nemcsak seprűt, epret is örökké attól a cigánynétől vettünk. Az most is megvan, hogy a feleségem a lábtörölt csak Pali Iréntől veszi, azt mondja, ő csinálja a legjobbat, legtartósabbat. No, az is lehet ez a dolog nincs így, de ő így tartsa. (38 éves férfi).

„A múltkor idehossa apósom Imrét a kecskepásztort, hogy adjak el neki egy lúdat. Pénze nem volt, mondom, hitelbe nem adom, hogy adjam oda. De elkezdte kérni Imre, hogy adjam neki, mert két hét múlva pénze lesz, s akkor megadja. Apósom is beleszólt, hogy, adjam oda, megkapjuk az árát. Na, valahogy csak odaadtam. De meg is kaptam az árát a lúdnak, amire a cigány ígérte, kecskét adott el s abból adta meg.” (34 éves asszony).

„Nekem egy olyan becsületes katonakollégám volt innét a szomszéd faluból, hogy az magyarok között is ritkaság. Egyszer kölcsönként száz lejt, nem volt pénze, azt mondta seprűt kötött a kollektívnek, s mind a jövő héten hát kifizetik, s akkor megadja. Igen, de a kollektív nem fizetett a megígért időre, s a cigány sem tudta megadni nekünk. Találkoztam vele az úton, s azt mondja: eléggé szégyellem, de még soha nem fizettek, mit csináljak. De osztán amikor megkapta a pénzét, eljött ide nálunk, a feleségem volt egyedül itthon s erőszakkal itthagytott kétszáz lejt, nem lehetett lebeszélni, a dupláját adta meg. Úgyhogy, nekünk a családnak rossz tapasztalatunk a cigányokkal nem volt. Mikor azt a lúdat vette volt a kecskepásztor a menyemtől, akkor még a korcsomába áldomást is fizetett nekem, azt mondta, ha én nem szólok bele a vásárba, akkor ő nem evett volna lúdhúst. Kellott az akkor nekik, kicsi gyermeke született volt a feleséginek. (65 éves férfi).

A csupán rövid idézetekkel jelzett fenti beszélgetésekből néhány megfontolás körvonalazódik. A magyar család cigányokkal való kapcsolataiban a szükségletkielégítéshez hozzákapcsolódik a személyesség is. A családban hagyománya van a stabil cigány kapcsolatnak, úgy tűnik gazdaságos is e kapcsolattípus fenntartása. A stabilitással és a személyességgel valószínűleg csökkenthető az előbbi példákban az elvárások szintjén gyakran előforduló kockázat. Az a tény, hogy a család cigányokkal szembeni beállítódása pozitív, nem jelenti azt, hogy nem veszik tudomásul a falu általános beállítódását. De ők a mindennapok gyakorlatában már bevált stratégiákkal elkerülik azokat a helyzeteket, ahol bekövetkezhetnek a számukra hátrányos körülmények. Fenntartanak egy kényes egyensúlyt a kölcsönösségekben, kis túlzással azt is mondhatjuk, hogy a cigányokkal való szükséges együttműködések néhány bizalmas viszonyra épülnek. E viszonyulásmódnak tapasztalataink szerint korlátozott mértékű érvényessége van a helyi társadalomban abban az értelemben, hogy a bizalmas viszony kiterjedése minden irányban és minden szinten szigorúan behatárolt.

Összefoglalás

Mindeddig arról beszéltünk, hogy a cigány – magyar kapcsolatokban, a többségi magyar lakosság hogyan viszonyul a cigányokhoz. A viselkedés- és magatartásmódokból, a cigányokról való beszélésmódból nyilvánvaló a magyarok cigányokkal szembeni negatív beállítódása. A példák, megfigyelések sorolását, az egyazon településen belül létező két társadalmi-kulturális világ elkülönülésének mindennapi formáit tetszés szerint lehetne szaporítani. A vizsgált jelenség megértésében, a viszonyulásformák „hogyan”-jától továbblépve, kézenfekvő a kérdésfelvetés: miért termelődnek újra, nap mint nap ezek a formák és miért töltődnek fel újra és újra, az egymást követő nemzedékek mindennapi életében negatív tartalmakkal. Feltehetően valamilyen jelentősége van e negatív beállítódások hosszú időn át tartó életbenmaradásának a közösség életében.

Foglaljuk össze röviden a cigányokkal szembeni viszonyulásokból következtethető magatartásszabályozás alapelveit:

1. - elhatárolódás a cigányoktól, verbális és nemverbális gesztusokkal, diszkriminatív viselkedéselemek használatával a személyközi, illetve csoportközi interakciókban. Ez az elhatárolódás állandó távolságtartást, a másik fél eltávolítását jelenti.
2. - a cigányok pozitív értékelés alá eső tulajdonságainak, megnyilvánulásainak minimalizálása. (A rendes, munkás, becsületes cigányok „erősen ritkák” előbb-utóbb kiderül mindegyikről, hogy „cigány”).
3. - a közösség szankcionálja a távolságtartást, elhatárolódást figyelmen kívül hagyó tagjait (megszólás, kibeszélés formájában).

Láthattuk, hogy már az elsődleges szocializációban beépül az egyéni azonosságtudatba a cigányokkal szembeni viselkedésmód tudása. Okkal feltételezhetjük, hogy e tudás indítékai az egyéni életkornak ebben a szakaszában, többnyire nem személyes tapasztalatokból leszűrt következtetéseken nyugszanak. A

társadalomba belenevelődő egyén, az elődök intézményesült világából vesz át viselkedéselemeket, viszonyulásokat. A „más is ezt teszi” csoporteffektus működik már, amikor a 10-12 éves gyerek megkülönbözteti a cigány osztálytársát a magyartól.

Miért fontos például a távolságtartás? A kérdés a következőképpen merül fel: minden bizonnyal azért, mert „a cigányok „rosszak”, legtöbbjük rossz házakban él, rossz ruhákban járnak, lopnak, verekednek, rendetlenül járnak iskolába, trágár szavakat használnak, stb. Mindent, ami rossz, amit a jó gyermeknek nem szabad tenni és a „jó” családnak el kell kerülni, bele lehet ömlesztzeni a „cigány” képbe. Ha egyik-másik közülük mégse illik bele ebbe a képbe, azért általában „olyanok”. „Mi” pedig nem vagyunk olyanok, nem akarunk olyanok lenni, ezért kell magunktól őket eltávolítani kicsúfolással, kiközösítéssel, jó viccek elsütésével, nevetségessé tétellel. Az eltávolítással láthatóvá tesszük a rosszat, így lesz viszonyítható a jó a rosszhoz. A jó itt van körünkben, itt kell lennie, a rossz ott van náluk, ők olyanok amilyenek, mi nem szabad olyanok legyünk. Azzal, hogy az „olyanoktól” távol tartjuk magunkat, mi tulajdonképpen védekezünk, így védjük a jót a magunk körében. Védekezésünkhöz tartozik az is, hogy a „rendbontókat”, akik közülünk nem tartják be a kötelező távolságot azokat megbüntetjük. Ezek elárulnak minket azzal, hogy „leállnak” velük. A cigányleánykával nem ülhet bárki az osztályban, csak az a vezéregyéniség, akinek a státusa ezt a gesztust „megbírja”. A megkülönböztetések, a diszkrimináció fenti mechanizmusa nap mint nap társadalmi méretekben termelődik². Nevezhetjük előítéletes gondolkodásmódnak, kipellengérezhetjük, próbálkozhatunk az átneveléssel, ettől függetlenül tovább él ez a jelenség, természetesen nemcsak a cigányok, hanem általában a „mások” irányában. A közösség kiépít magának egy negatív viszonyítási pontot és ehhez képest állandóan felmutatja saját pozitív, (vagy annak hitt) értékeit. A negatív viszonyítási pont ellenében folyamatos önmeghatározás, identitásépítés történik. Minden olyan életesemény, egyéni viselkedésmód, amely az intézményesedett csoportos távolságtartást zárójelbe téve azt megszegi és közeledik a negatív viszonyítási ponthoz, ezzel a kommunikációval a csoport identitástudatát támadja, azt kérdőjelezi meg. Ezért ítéli el, bünteti a verbális agresszió

különböző formáival a közösség az említett közeledéseket (vegyes házasság, nemi kapcsolat), ezért tartják számon a valamikori „cigány vért”, még akkor is, amikor a vétkező elődök már rég elporladtak. A megkülönböztetések alapja a cigány – magyar kapcsolatban a kulturális másság. A kirekesztési stratégiák, diszkriminatív viselkedések a vizsgált környezetben mindaddig termelődnek, amíg az ilyen nagyfokú kulturális másság mindennapi tapasztalatként jelentkezik. A negatív viszonyítási pont használata révén történő öndefinícióra, a saját közösség integritásának ily módon való védelmére az általunk vizsgált környezetben még a továbbiakban is bőven fogunk példákat találni. Az okok körülhatárolásához szükségesnek mutatkozik e tájegység társadalmi berendezkedésének módszeres antropológiai vizsgálata.

1992 november – december

Jegyzetek

1. Ezt a megállapításunkat nem módosítja az a tény, hogy írásunk lezárása után, 1993 őszén a cigány-magyar kapcsolatok témakörben, a budapest-kőbányai Önkormányzat hirdette pályázatra több pályamunka érkezett a Székelyföldről is. A változatos szemléletű és különböző szakmai igényű írások inkább a kérdés aktualitását jelezték, kimerítő feldolgozásról nem lehetett szó.

2. Az összefoglaló értelmezésnél felhasználtuk Biró A. Zoltán: Mindennapi agresszióformák (Valóság, 1991. 2 sz.) című tanulmányának következtetéseit.